

МЕТАФАРЫЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Семантычны спосаб тэрмінаўтварэння заключаецца ў “развіцці спецыяльных значэнняў у слоў натуральнай мовы” і прадстаўлены ў лінгвістыцы дастаткова вялікай колькасцю фактаў [6, с. 98; 10, с. 47, 49]. Сярод пераваг семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння варта адзначыць сцісласць, эканомію моўных сродкаў, лёгкасць успрыняцця і запамінання тэрмінаў.

У лінгвістыцы і тэрміназнаўстве сутнасць, механізм і структура семантычнага спосабу тэрмінаўтварэння пакуль што не атрымалі адназначнага асвятлення. Так, большасць даследчыкаў схіляецца да думкі, што асновай для семантычнага тэрмінаўтварэння павінна служыць лексіка агульнага ўжывання [2, с. 17; 4, с. 11; 6, с. 98; 15, с. 370], якая ў складзе навукі набывае асаблівую семантыку і новую прадметную аднесенасць. Аднак Д.С.Лотэ адзначаў, што асноўным матэрыялам для ўтварэння новага тэрміна часцей за ўсё выступае не агульнаўжывальная лексема, а слова, якое ўжо ўваходзіць у склад якой-небудзь тэрмінасістэмы, і вылучаў чатыры асноўныя тыпы семантычнага тэрмінаўтварэння: удакладненне значэння, класіфікацыйнае змяненне значэння, змяненне значэння на аснове аналогіі паняццяў, змяненне значэння на аснове сумежнасці паняццяў [11, с. 38 - 39]. Выказвалася нават меркаванне пра існаванне толькі двух падтыпаў семантычнага тэрмінаўтварэння: запазычвання слоў з агульналітаратурнай мовы і тэрміналагізацыі як выніку семантычных пераўтварэнняў [3, с. 50]. Зыходзячы з суадносін семантыкі спецыяльнага паняцця і агульнаўжывальнай лексемы, а таксама са спецыфікі кантэнтнай тэрмінасістэмы, у навуковай літаратуры традыцыйна прынята вылучаць некалькі асноўных тыпаў семантычнага спосабу ўтварэння: а) **спецыялізацыя (спецыфікацыя)** значэння агульнаўжывальнага слова (М.І.Бажкова, А.М.Лапкоўская, Дз.А.Лаўшук, Ю.М.Лук’янюк, В.Ф.Навадранава і інш.); б) **звужэнне значэння** агульнаўжывальнага слова (М.У.Буракова, А.М.Лапкоўская, Ю.М.Лук’янюк і інш.); в) **метафарычны перанос** (С.М.Аніськова, А.І.Калечыц, Т.В.Капейко, А.М.Лапкоўская, Дз.А.Лаўшук, Д.С.Лотэ, Ю.М.Лук’янюк, В.В.Маршэўская, Л.М.Мінакова і інш.); г) **метанімічны перанос** (А.І.Калечыц, Т.В.Капейко, А.М.Лапкоўская, Дз.А.Лаўшук, Д.С.Лотэ, В.В.Маршэўская, Л.М.Мінакова і інш.); д) **семантычнае калькаванне** (А.І.Калечыц, А.М.Лапкоўская і інш.). З улікам спецыфічных асаблівасцей тэрмінасістэмы матэматыкі ў семантычным спосабе ўтварэння матэматычных тэрмінаў, на наш погляд, мэтазгодна вылучаць наступныя ўтваральныя тыпы, заснаваныя на розных відах моўнай

матываванасці: сувязі па падабенстве (**метафарызацыю**) і сувязі па сумежнасці (**метанімізацыю**). Менавіта метафарычныя і метанімічныя пераносы найменняў “з’яўляюцца найбольш характэрнымі сярод асноўных відаў семантычнай дэрывацыі” [7, с. 115]. Метафарызацыя ў тэрміналогіі – гэта намінацыйны механізм, які заключаецца ў выкарыстанні слова, што абазначае пэўны клас прадметаў, з’яў і г.д., для абазначэння аб’екта іншага класа (спецыяльнай сферы дзейнасці), у якіх-небудзь адносінах падобнага да асноўнага [1, с. 296]. Для канцэптуальнай метафарызацыі (паводле тэрміналогіі Дж.Лакофа і М.Джонсана) з’яўляецца абавязковым супастаўленне спецыяльнага і агульнавядомага паняццяў з наступным абазначэннем спецыяльнага паняцця словам-назвай агульнавядомага паняцця. Адносіны блізкасці паміж значэннямі лексічных адзінак мадэлююцца як адносіны, заснаваныя на супадзенні пэўных фрагментаў семантычнай структуры лексем [8, с. 170]. Пры метафарызацыі адносіны паміж агульнаўжывальным словам і тэрмінам заснаваны “на супадзенні кампанентаў тлумачэння аднаго ЛСВ з кампанентам канатацый другога”, а пры метанімізацыі – на супадзенні частак тлумачэння [8, с. 170]. Полісемічныя адзінкі, набываючы тэрміналагічнасць, а значыць адназначную намінацыйнасць, страчваюць сваю вобразнасць, і, як правіла, становяцца монасемічнымі [9, с. 459]. У залежнасці ад ступені **метафарызацыі** намі вылучаюцца і аналізуюцца дзве асноўныя яе разнавіднасці: **уласна метафарызацыя і спецыфікацыя** (спецыялізацыя).

Усе вылучаныя мадэлі можна адлюстраваць у выглядзе распаўсюджаных у беларускім тэрміназнаўстве схем дзе **АС** – агульнаўжывальнае слова, **Т** – тэрмін, **ДП** – дыферэнцыяльная прыкмета, якая адрознівае слова-тэрмін ад агульнаўжывальнай лексемы, **ІІ** – інтэгральная прыкмета, аднолькавая для абодвух моўных знакаў, на аснове якой адбываецца тэрмінаўтварэнне.

Уласна метафарызацыя. Метафарызацыя лічыцца “найбольш прадуктыўным спосабам папаўнення <...> навукова-тэрміналагічнага слоўніка” [5, с. 253] і выступае адным з найважнейшых сродкаў абазначэння комплексаў уяўленняў, якія да гэтага не мелі адэкватных найменняў. Нярэдка пры метафарызацыі прасторавыя адносіны і працэсы могуць пераносіцца ў сферу непрасторавых адносінаў і наадварот [14, с. 114 – 116].

1. Асноўную групу матэматычных тэрмінаў, што ўзніклі з дапамогай метафарызацыі, складаюць адзінкі, утвораныя шляхам пераносу значэння **на аснове функцыянальна-атрыбутыўнага падабенства**. Сюды ўваходзяць спецыяльныя найменні амаль з усіх раздзелаў матэматыкі, якія абазначаюць, як правіла, паняцці, што не патрабуюць абавязковага графічнага адлюстравання або графічная перадача якіх з’яўляецца параўнальна прымітыўнай: **вось** – 1. Шпень або тонкі вал, на які

насаджваюцца колы, часткі машын або механізмаў [16, I, с. 507]; 2. Простая лінія з пазначаным на ёй кірункам [13, с. 68];

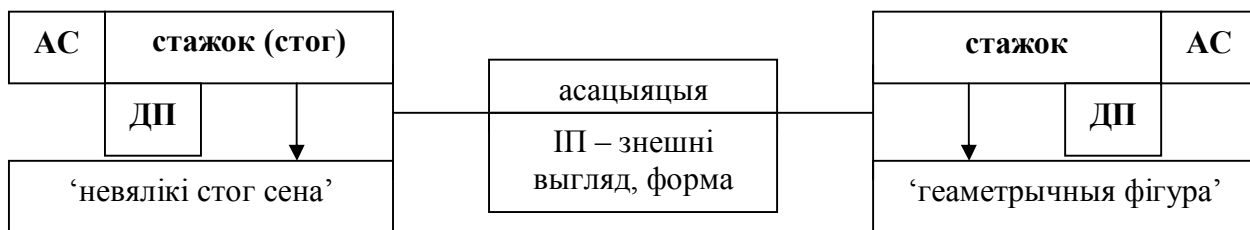
дрэва – 1. Шматгадовая расліна з цвёрдым ствалам і галінамі, якія ўтвараюць крону [16, II, с. 204]; 2. Злучаны граф, у якім няма цыклаў [13, с. 113];

2. Значная колькасць спецыяльных матэматычных найменняў утворана шляхам пераносу значэння **на аснове фармальнага падобства**, якое звычайна праяўляецца пры графічным адлюстраванні геаметрычных паняццяў: **рог** – 1. Месца, дзе сыходзяцца, сутыкаюцца два знешнія бакі аднаго прамагута [16, IV, с. 710]; 2. Геаметрычная фігура, утвораная двума промнямі, якія выходзяць з аднаго пункта [13, с. 68];

стажок – 1. Вялікая капа сена, саломы [16, V-I, с. 325]; 2. Конус, цела, утворанае аваротам прававугольнага трохвугольніка вакол аднаго з яго катэтаў [13, с. 170];

3. Адзінкавыя найменні ўтвораны шляхам пераносу значэння **на аснове працэсуальнага падобства**: **скачок** – 1. Рэзкае змяненне чаго-н. без паступовага

пераходу [16 V-I, с. 164]; 2. Рознасць аднабаковых лімітавых значэнняў функцыі ў пункце, у якім яна не з'яўляецца непарыўнай [13, с. 323];

перагіб – 1. Лінія згібання чаго-н. [16, IV, с. 172]; 2. Пункт *M* плоскай крывой, які валодае наступнымі ўласцівасцямі: у пункце *M* крывая мае адзіную датычную; у наваколлі пункта *M* крывая размешчана ўнутры адной пары вертыкальных вуглоў, утвораных датычнай і нармаллю [12, с. 483].

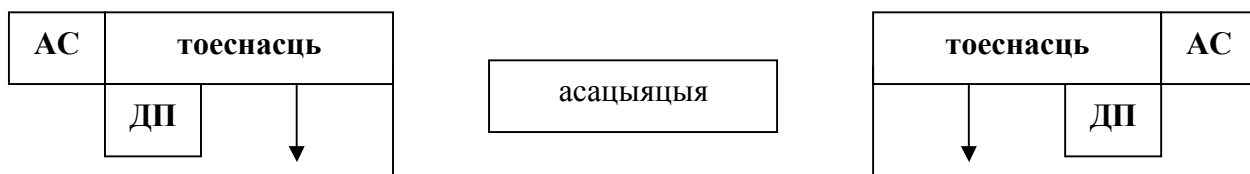

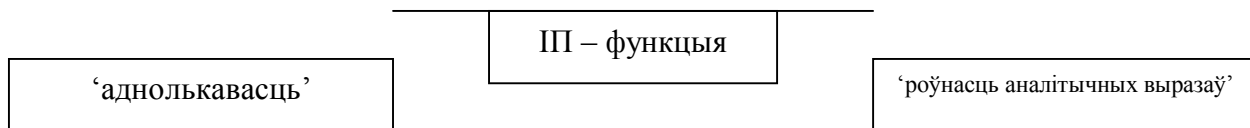
Спецыфікацыя. Пры **спецыфікацыі** агульнаўжывальныя словы, пераходзячы з дапамогай метафарызацыі ў разрад тэрмінаў, пад уздзеяннем адпаведнай навуковай тэорыі набываюць у сферы навуковай камунікацыі новае, больш звужанае ў параўнанні з агульнаўжывальным, значэнне, якое звычайна звязана асацыятыўнымі сувязямі са значэннем слоў-дамінантаў.

Большасць тэрмінаў, утвораных з дапамогай спецыфікацыі, з'яўляюцца вынікам **пераносу значэння на аснове абстрагавана-паняццённай аналогіі**: **аб'ём** – 1. Велічыня прадмета, выражаная ў кубічных адзінках [16, I, с. 48]; 2. Велічыня часткі прасторы, якую займае геаметрычнае цела [13, с. 8];

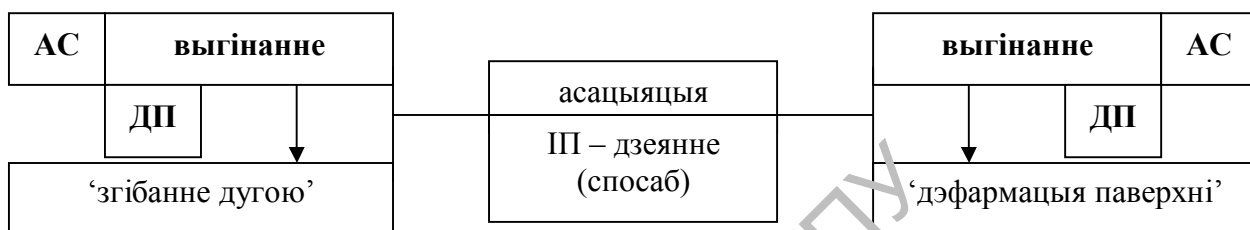

тоеснасць – 1. Падобнасць, аднолькавасць [16 V-I, с. 493]; 2. Роўнасць двух аналітычных выразаў, якая праўдзіца для ўсіх значэнняў літар з пэўнага мноства, што ўваходзіць у гэтыя выразы [13, с. 339];

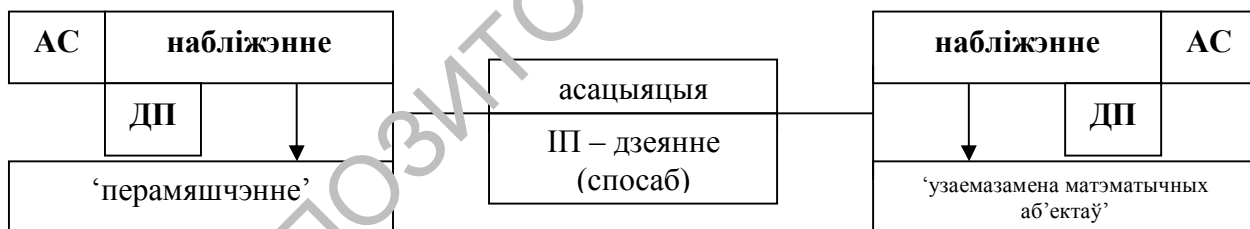

Шэраг тэрмінаў, якія адносяцца да метафарычнага тыпу ўтварэння, узніклі ў выніку спецыфікацыі **на аснове пераносу значэння па працэсуальнай прыкмеце: выгінанне** – 1. Згібанне дугою, наданне сагнутай формы [16, I, с. 528 – 529]; 2. Дэфармацыя паверхні, пры якой даўжыня кожнай дугі адвольнай лініі, праведзенай на гэтай паверхні, застаецца нязменнай [13, с. 71];

набліжэнне (набліжанне) – 1. Дзеянне паводле дзеясл. *набліжаць* – рухаючыся, перамясціцца на больш блізкую адлегласць да кагосьці, чаго-н. [16, ІІІ, с. 206]; 2. Замена адных матэматычных аб’ектаў іншымі, у нейкім сэнсе блізкімі да зыходных [13, с. 38 – 39, 234];

Спецыфікацыя вызначаецца высокай прадуктыўнасцю і перспектыўнасцю тэрмінаўтварэння ў сучаснай беларускай матэматычнай тэрміналогіі.

Такім чынам, працэс уключэння агульнаўжывальнага слова ў сістэму матэматычных тэрмінаў заключаецца ў тым, што гэтакія слова без фармальнага змянення робіцца моўным паказчыкам дакладна сфарміраванага матэматычнага паняцця. З прааналізаваных 29% аднакампанентавых матэматычных тэрмінаў, якія ўтварыліся з дапамогай семантычнага спосабу, шляхам уласна метафарызацыі ўтворана 40,4%, а з дапамогай спецыфікацыі – 55,6%. З гэтага вынікае, што тэрмінаўтварэнне праз семантычную трансфармацыю першасных значэнняў слоў з’яўляецца прадуктыўным спосабам папаўнення беларускай матэматычнай тэрміналогіі і садзейнічае павелічэнню колькасці сістэмна арганізаваных тэрмінаў і тэрміналагічных палёў у тэрмінасістэме.

БІБЛІЯГРАФІЯ

1. Аругтюнова Н.Д. Метафора // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1998. – С. 296 – 298.
2. Аніськова С.М. Метафара ў працэсе тэрміналагізацыі і дэтэрміналагізацыі тэрмінаў воднага транспарту // Трэція навук. чыт., прысв. С.Некрашэвічу: Матэр. навук. канфер. – Гомель, 1997. – С. 16 – 19.
3. Барандеев А.В. Основы научной терминологии: Учебное пособие. – М., 1993. – 92 с.
4. Буракова М.У. Юрыдычная тэрміналогія ў беларускай мове: Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 – беларуская мова. – Гомель, 2004. – 20 с.
5. Грошева А.В. Роль метафоры в латинской ботанической терминологии и номенклатуре // Colloquia classica et indogermanica – III. – СПб., 2002. – С. 253 – 282.
6. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М., 1977. – 246 с.
7. Капейко Т.В. Мадэлі метанімічных пераносаў у прамыслова-тэхнічнай і прыродазнаўчай тэрміналогіях // // Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 22 – 24 кастрычніка 1997 г.). – Мн., 1998. – С. 115 – 118.
8. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М., 2000. – 352 с.
9. Котюрова М.П. Стилистические ресурсы лексики (лексическая стилистика) // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н.Кожинной. – М., 2003. – С. 456 – 469
10. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии). – СПб., 2002. – 352 с.
11. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Отв. ред. акад. И.И.Артболевский. – М., 1961. – 158 с.
12. Математический энциклопедический словарь / Гл. ред. Ю.В.Прохоров. – М., 1988. – 847 с.
13. Матэматычная энцыклапедыя / Галоўны рэдактар В.Бернік. – Мн., 2001. – 496 с.
14. Пауль Г. Принципы истории языка. – М., 1960. – 500 с.
15. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. – Мн., 2003. – 672 с.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад агульн. рэд. акад. К.К.Крапівы: У 5 т. – Мн., 1977 – 1984.